

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לז, תשמ"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הזרתם בעברית ולידתם ביידיש

ד. נעפעך

"ומחמת שאין בידי נעפיך לסגור את חצי העיר מפני עוברים ושבים, בחרתי לי מקום שקט לשם סידור הרצאותי (ש"י עגנון, שירה 455); "ועכשו שאני נעפיך בעלך, אי את מעוניינת לדבר עמי?" (שם 507). אכן העתיק עגנון את "נעפיך" מיידיש לעברית, ודוקא לפי הגייתה בפייהם של יוצאי גרמניה ולא "נעפעך", כפי שהיא נהגית ביידיש במזרח אירופה. ואולי הרהורי דברים יש פאן, וראוי לומר שהחזיר עגנון מלה זו לחיק העברית, כמחזיר עטרה ליושנה? בשורות הבאות נתן דעתנו על זה.

כמה דיו נשתפכה וכמה קילמוסים נשתברו אצל חוקרי לשון בסוגיה של מוצא המלה "נעפעך". היא הובאה לראשונה בדפוס ב"ספר שמואל", הוא "שמואל בוך", ספר שירה מקראית ביידיש של המאה ה-15, ושם אומר יואב בן צרויה בטרם יטיליהו לרפה העיר לעשות שפטים ביושביה, כי אם לא ייגר דם משערי העיר החוצה בתוך ארבעה שבועות, "...זאָלט איהר וויסן, דאס איך בין נעפעך טאָט" (= תהיו יודעים,

שאני נעבעך מת)¹. במרוצת השנים נפוץ השימוש במלה הזאת בכל גלויזות אשפנו, ובמאה ה-19 אף חדרה לגרמנית, ובמאה הזאת גם לאנגלית אמריקנית.

ולגבי מוצאה הדעות חלוקות. בשבועון היידי "קול מבשר", המוסף ל"המליץ", מס' 590,39 (אודיסה 1865) הובעה השערה, ש"נעביך" היא קיצור של "נישט (ניע) ביי אייך" (=לא עליכם), וכך גורס גם אברהם טנדלאו בספרו "יידישע שפריכווערטער אונד רעדענסארטן". ואילו י"ל צונץ בספרו "הדרשות בישראל והשתלשלותן ההיסטורית" מעיר בעמוד 532: "nebbach (כמו לדאבון הלב או ישמרנו האל; כנראה, ממקור פולני)". אלפסנדר הרפבי בחוברתו "היש משפט לשפת יהודית?" (ניוירק תרנ"ו) כתב: "נעבאך, אומלל, ממלת niebogi בפולנית". אחרים סבורים, שמוצאה מצ'כית, neboh, ומשמעה עני, מספן. מאקס וויינרייך² משייך את השתגרות "נעבעך" בלשון יהודי אשפנו במזרח אירופה לגלי ההגירה היהודית מבוהמיה וממורביה במאות ה-14 וה-15 לארצות

1. "ספר שמואל", הוא "שמואל בוך", מחברו המשוער הוא ר' משה עשרים וארבע, שד"ר ירושלמי שחי במאה ה-15. כתבי-היד של הספר מהמאה ה-16 נשתמרו בפאריס ובהמבורג. הוא הופיע בדפוס באויגשפורג ב-1544, במאנטובה ב-1562/4, בקראקא ב-1578–1593, בפראג ב-1609 ובבאזל ב-1612. ראה "ספרות יידיש, פרקים ותולדותיה", חנא שמרוק, פרק רביעי.

2. געשיכטע פון דער יידישער שפראך פון מאקס ווינרייך, פרק ב', 201–202, פרק ג', הערה 24.1, וכרך ד', הערות, עמוד 271.

סלאביות אחרות, צפונה ומזרחה, שהביאו עמם מונחים ממקור צ'כי לידיש של מקומות היקלטותם³.

יתר על כן, המלה הזאת מבוטאת במבטאים שונים, לפי כתב-יד שונים: נעבעך, נעביך, ניבוך, נעבוך, ניוואך (נ' חרוקה), ניוואך (נ' צרויה). וויינרייך, הנוטה לגרסה הצ'כית, אנוס לתמרן עצמו בין המהמורות הפילולוגיות, כגון חילופי בי"ת בוי"ו וחיריק בצירי, והבעיה בעיה.

ההנחות הנ"ל לגבי המוצא של 'נעבעך' לוקות בחוסר מענה על אחת לפחות מן השאלות האלה: א. למה וכיצד נפוץ השימוש ב"נעבעך" בכל פוזי יידיש אשכנז, לפי מבטאה המקומי, הסלאבי או הגרמני? ב. מנין בא השימוש הלגלגני כמו "נעבעך גדול עליו" (ביידיש: א גרויסער נעבעך אויף איהם)? ג. מדוע השמות הצ'כיים מלקסיקון הקצבות ביידיש הייתה להם עמידה אצל יהודי הארצות הסלאביות בלבד, ואילו "נעבעך" הצ'כית, שהיא בת גילם ובעלת אותו הייחוס לפי וויינרייך, פרצה גבולות הרחק מתחומי הארצות הללו? ד. כיצד מיישבים את עיוותי "נעבעך" למבטאיה השונים? ה. ומניין לנו, ש"נעבעך" לא הייתה נפוצה בפזורה האשכנזית זמן רב לפני הופעת "שמואל בוך" ולפני הגירת יהודים מבוהמיה וממורביה לפולין במאה ה-15? לא ראינו בכתבי יד, אינו ראינו.

הדעת נותנת, פי ביטוי שהתפיס יהודים ברחבי תפוצות אשכנז ובתחומי תרבויות שונות, חוטר הוא מגזע אבות

3. לדוגמה: מונחי קצבות — פריידעק (חלק קדמי של בהמה), זאדעק (חלק אחורי שלה), ביילעק (בשר לבן של עוף), יאטקע (אטליז).

אבותינו, משלנו ולא משל לשונות הגויים. והרי לפנינו הפסוק לענייננו: "קול ברמה נשמע נהי כ י תמרורים, רחל מבכה על בניה וגו' (ירמיהו לא, יד); ושם רש"י: "קול ברמה נשמע — קלא ברום עלמא אישתמע, קל בית ישראל דבכך על ירמיה נביא וכו'"; וענינו כמפורש בתרגום יונתן שם, שבית ישראל בכו נהי ככי על ירמיהו, שנבזראדן שלחו מְרַמָּה לשוב מאחרי הגולים אל גדליהו בן אחיקם, כמובא בירמיהו לט, וכמפורש בפתיחתא דאיכה רפה ל"ד, על ההרים אשא ככי ונהי⁴. על-פי זה, מבואר בעברייטיטש, הוא הביאור היידי-אשפנזי (הוצאת מונק, ורשה, תרל"ט): "איין קול איז געהערט גוואָרן אין דער הויך פין דער וועלט, דאָס קול איז פין די ישראל, וואָס זיי וויינען אויף ירמיהו הנביא, וואָס נבזראדן האָט איהם קרוג געשיקט פין דעם גלות צו גדליה בן אחיקם" (קול נשמע ברומו של עולם, קול של ישראל, הבוכים על ירמיהו הנביא, ששלחו נבזראדן חזרה מן הגלות אל גדליה בן אחיקם). ובהמשך שם: "נהי ככי תמרורים — קלאַג און א ביטער גוון" (מספד ובכי מר). וכדומה בתרגום האשפנזי, מקראי קודש, מאת שלמה

4. ושם: שלושה דברים צנה נבוכדנצר על ירמיהו (ירמיהו לט): קחנו ועינך שים עליו, עליו ולא על אומתו; ואל תעש לו מאומה רע, לו לא תעשה, אבל עם אומתו עשה פרצונך לרעה; פי כאשר ידבר אליך, פן עשה עמו, ולא לאומתו, והיה ירמיה רואה פת של בחורים נתונים בקולרין (=באזיקים), ונותן את ראשו עמהם, ונבזראדן בא ומעבירו מהן. וחוזר ורואה פת של זקנים שלולים בשלשלאות, ונותן את צנארו עמהם, ובא נבזראדן ומעבירו מהן. אמר נבזראדן...או נביא שקר את, או מבעט ביסורים את, או שופך דמים את וכו'.

דוד זאפס, רב בפוהמיה (דפוס ורשה תר"מ): "איינע שטיממע ערהערט זיך אין רמה, איין קלאנגטאָן, איין אויסרוף דעם ביטער געפיהלעס" (=קול נשמע וכו' קריאה של ריגוש מר). פשיטא: הצירוף "נהי בכי" הוא "נעבעך" באותו המשמע של ביטוי ריגוש מר, כמו שפירש י"ל צונץ "לדאבון הלב". וברור, שהשנא הנע של "נהי" ושל "בכי", התקבל במבטא היידי הקדום פסגול, ונכתב בעי"ן, המשמשת תנועת סגול בידיש⁵, וכן בישנויי צורה קלים: נעבאך, נעביך ועוד, השכיחים בצירופי מלים עבריים שנתקיימו בידיש⁶. מפאן גם השינוי מ"נעבאך" בעברייטייטש, על-פי רש"י ותרגום יונתן לפסוק הנ"ל, הוא האב של הביטוי היידי "א גרויסער נעבעך אויף איהם"; כלומר: "נהי בכי גדול עליו", בלגלוג, כמובא למעלה). מעיין "קינה עליו", "מספד עליו", כפתוב שם: בוכים על ירמיהו רחל מבכה על בניה. "נהי בכי על פלוני" הוא אפוא גרעין השימוש ב"נעבעך" בידיש; והשם "נעבעכל" במשמע מספן קטן, מסתעף מזה.

ובכן neboh הצ'כית ו-niebogi הפולנית נקלעו באקראי לכאן, בשל דמיון חלקי, ונראה, שלא בזכותן הייתה "נעבעך" עשויה לעשות פנפיים ולהיפרץ בכל תפוצות יהודי אשכנז בעולם. הפסוק המקראי הנ"ל גרם לכך, כנראה, כבר בשחר התהוותה של יידיש המדוברת.

5. אות עי"ו נתקבלה בידיש כסימן לתנועת סגול, בעקבות השימוש בעי"ן שכובת לנקד פתח וסגול בניקוד הבבלי העליון.

6. השנה: שלשידס — שלוש סעודות (= הסעודה השלישית של שבת); מרצ'שם / מרצ'ם — אם ירצה השם; פון — בית-דין.

אפשר שרחש לבו של ש"י עגנון, פי המלה הזאת מרגלית
היא מאוצר המלים העברי, שהועם זוהרה ונשתחקה, ועל-פן חנן
אותה והחזירה הפיתה, בבחינת "ושבו ניבים לגבולם".

מתשובות המזפירות המדעית

"תקשורת" ו"מדיה"

ה צ ע ה : הנני להציע לכב' לחדש מלה, שחסרונה מורגש
בחיי היום-יום: אמצעי תקשורת, "מדיה" בלעז. לית מאן דפליג,
שהמונח "אמצעי תקשורת" (ביחיד וברבים) מסורבל הוא,
וקשה לשימוש ולהגייה, לעומת "מדיה" הלועזי, הנוח והנעים
לאוזן.

על פן הנני להציע מלה חדשה, קשרה (קושרה), קו"ף
בקמץ קטן, שי"ן שואית, רי"ש קמוצה — על משקל תכנה,
עצמה וכו', שהיא קצרה, בת שתי הברות בלבד, וסמוך ובטוח
אני, שתיקלט בקרב ההמון בקלות רבה.

כאחד העם וכהדיוט גדלתי וחונכתי על פרפי השפה
העברית, ואני אוהבה אהבת-נפש. רב יהיה אושרי אם הצעתי
תתקבל.